

אנשי הרוח – והאסון המתקרב

פובליציסטים עבריים ויחסם לתרבות הגרמנית בתקופת הרייך השלישי

נעמה שפי

זה כעשרים שנה מושמעת ביקורת גוברת והולכת על התנהגותם של קברניטי היישוב העברי בעת עליית הנאצים לשלטון. האם אזהרותיהם הבודדות נבעו בכל זאת מן ההכנה המעמיקה של הסכנות שעלייה זו טומנת בחובה, או שמא היו אלה חלקים מן הרטוריקה של הציונות המגשימה? האם באמת לא הבינו מה משמעותו של משטר זה ליהדות אירופה, או שמא העלימו עין מהסכנה הטמונה בו מתוך חוסר אונים? והאם אכן היה זה חוסר אונים, או שמא יכלו אותם מנהיגים לעורר עניין ציבורי גדול יותר בגורלם של אחיהם? את קשת התהיות הללו אפשר להרחיב לכיוון נוסף: האומנם נותרו היישוב ככלל והנהגתו אדישים להתרחשויות בגרמניה הנאצית, או שהיו מי שהבינו כי מדובר בשבר עמוק שעתיד להתפתח לקטסטרופה של ממש?

עיון בעתונות התקופה מלמד, כי במישור המדיני הגיב היישוב לעליית הנאצים פחות בהקשר היהודי הישיר ויותר בנגיעה לחיי הגרמנים ולאופי היחסים שיתווה המשטר הנאצי עם שכניו ועמיתיו. כידוע, גורל היהודים החל להדאיג את הדרג המדיני מעט מדי, מאוחר מדי, ובמגזרים צרים מדי; אותו איחור אפיין גם את עמודי החדשות בעתונות. מלכתחילה נדונה הסוגיה הנאצית בשולי הידיעות הבודדות שהעסיקו את היישוב, כמו קליטת העלייה, מאורעות 1936-1939, והמאבק לקבלת הכרה בין לאומית לבניין "הבית הלאומי". גם כאשר פרצה המלחמה, היא נתפשה בעיקר כאירוע אירופי, בשעה שמשמעותה לגורל היהודים היה עצום. עד לשלב מאוחר מאוד המשיכו העתונים לדווח על המלחמה כעל האירוע החשוב יותר, ואילו עניין הובלת היהודים לגיטאות לא הובן במלוא חומרתו, ובדיעבד – ברור שלא תפס את המקום הראוי לו. ההלם שפקד את היישוב עם הגילוי על היקף השמדתם של היהודים באירופה משלהי שנת 1942 ואילך ניכר גם בעמודי העתונים, שהדגישו מעתה את הטרגדיה של הרצח השיטתי. אולם התדהמה והכעס על מה שקרה וקורה הוחלפו עד מהרה באטימות משועת כלפי הניצולים, שהחלו להגיע לארץ ישראל בהדרגה, מן

האזורים שבהם הרייך השלישי הובס.

אך היה לעתונות גם פן אחר, של פובליציסטיקה מעמיקה ודיון בסוגיות תרבות, שהתפרשו על פני חלק נכבד מעמודי העתונים. למרות דלילותה של אוכלוסיית היישוב, דומה שחיי התרבות הארץ ישראליים פותחו כדי לענות על מגוון טעמים רחב, כמקובל בארצות מוצאם של המתיישבים הראשונים, שבאו ברובם מאירופה. ואכן, כמות העתונים שעמדה לרשותם של אנשי היישוב מרשימה בהיקפה; להלכה, כל קורא עברית יכול היה למצוא לעצמו את היומון, השבועון, או הירחון, שיענה על תחום ההתעניינות המיוחד לו. הרוב המכריע של העתונות לגווניה התייחס בדרך זו או אחרת גם לאירועי השעה בגרמניה הנאצית. בין החשובים שבעתונים שטיפלו בסוגיה זו אפשר למנות את "דבר", "הארץ" ו"השעה" מצד האקטואליה הבודדת; ואת "הפועל הצעיר", "הדים", "בוסתנאי" ו"מאזניים", ששילבו התייחסות עדכנית וביקורת תרבותית על המתרחש ברייך השלישי. במסגרת זו יועלו לדיון רק מקצת המאמרים, שנבחרו כמייצגים את רוח הדברים הכללית.

עלעול בטורים הפובליציסטיים ובמאמרי הביקורת במדורי התרבות מעלה, כי היו גם מי שגילו עירנות והעלו חששות מפני האירועים העתידים להתרחש בגרמניה כבר בשלב מוקדם. ייתכן, שאותה שימת לב מיוחדת נבעה לאו דווקא מרגישותם הפוליטית של אנשי הרוח, אלא מתוך הצער שגרם הניתוק בעל כורחם מן התרבות ששימשה להם מצפן משך עשרות שנים. אך אפשר גם, שדווקא הם, שהיו חשופים לתגובות רגשיות בתוך גרמניה והביעו בעצמם את רגשותיהם – אכן חשו באסון המתרגש על יהדות אירופה. מבלי לגרוע מפועלם ומחשיבותם של מדינאי היישוב, לא מן הנמנע שיתרונם של אנשי הרוח בהפנמת האירועים בגרמניה הנאצית וכפייענוחם נבע מן השיח התרבותי הפורה, שהיה נחלתו של היישוב העברי באותם הימים.

כוונת מאמר זה לעמוד על ייחודה של התגובה העתונאית ביישוב כלפי הנאצים, כפי שבאה לידי ביטוי בעמודי התרבות

המשורר יעקב פיכמן על היטלר: אדם המוני... פניו אומרים טמטום וצרות רוח...

ימי הביניים, אם לא ימי ההונים, חזרו בכל מוראותיהם... והאיום מכל, הרושם של הסכס כללי, חשאי, של האומה כולה, כאילו מסכימה היא למשטר הזדון, שותקת מתוך הוראה.²

הפעם נראה, כאילו הלהט הספרותי שאפיין את אנשי הרוח העבריים חדר אל התובנה הפוליטית שלהם וגרם להתלהמות מסוימת. השימוש בביטויים כל כך חריפים נבע מכמה סיבות: ראשית, ייתכן שהתבטאויות שנתפשות כעינינו כהתלהמות אינן אלא תוצר של הדלות היחסית שהיתה קיימת עדיין בשפה העברית המתחדשת; שנית, סביר מאוד שאנשי עט, שלא היו מחוייבים ישירות למערכת הפוליטית, יכלו להתבטא בחריפות שנחשבה חצופה ולא מקובלת בקרב מדינאים; ועם זאת, בידיעה שלאחר מעשה של מה שאכן אירע בשנים הבאות, דומה שלא היה די בביטויים החריפים שנקטו כלפי המשטר הנאצי. כך או כך, אותה חריפות ביטוי מאפיינת את אנשי הרוח יותר מאשר את מי שדיווחו על ההתרחשויות האקטואליות, ואשר המידע שעמד לרשותם לא היה קטן יותר. אבל היו גם מי שהגיבו על עליית הנאצים לשלטון כאילו היה מדובר באירוע צפוי לחלוטין. בעמוד השער של "הפועל הצעיר" מראשית פברואר 1933 פורסם מאמר שכותרתו "עם עליתו של היטלר". מחברו הסביר, כי ההתפתחות הפוליטית הפנימית

והפובליציסטיקה. ניתוח תגובה זו יורחב להסבר כיצד שימשה העתקת התרבות הגרמנית בתקופת הרייך השלישי ככלי למחאה: למשל, במקרה של תרגום כתבים גרמניים שהנאצים פסלו — מאת יהודים ואנטי נאצים כאחד; או לחילופין, ההחרמה שגזר היישוב על השמעת יצירות מאת ריכארד ואגנר (Wagner), שהיה נערץ על היטלר. תגובות דומות הובעו גם בעמודי התרבות של עתוני היישוב, עמודים שבהם השתתפו על פי רוב אותם אנשים שהיו אחראים על ברירת פריטי התרבות שהובאו בפני הציבור הארץ ישראלי. כלומר: דרך ההתבוננות בהעתקה התרבותית מגרמניה ובהתייחסותם של אנשי הרוח לתרבות הגרמנית ולרייך השלישי, יבוא לכלל תיאור המאבק הייחודי שניהל היישוב נגד הנאצים: לא במישור המדיני המקובל, אלא במישור התרבותי.

התגובה במישור זה לעליית הנאצים לשלטון בגרמניה, נחלקה בטווי הפובליציסטיקה והביקורת של העתונות העברית לארבעה מוקדי כתיבה עיקריים: התייחסות ישירה למשמעות הפוליטית של כינון הרייך השלישי; הבעת צער וחששות על ההתנתקות הכפויה של היהודים מגרמניה ומתרבותה; ביקורת נוקבת על התנהגותם של היהודים שמילטו את נפשם ממרכז אירופה ועלו לארץ ישראל; והכנה מחודשת של התרבות הגרמנית וחלקם של היהודים בה על רקע אירועי השעה. המאבק התרבותי הייחודי של היישוב בנאצים יעוגן בארבעה מוקדים אלה, שיבהירו את אופיה ומהותה של התגובה התרבותית העברית לנאציזם.

התנפצות החלום

התגברות האנטישמיות באירופה ועליית הנאצים לשלטון בגרמניה התקבלו ביישוב כדחייה ובהבעת שאט נפש, שלעיתים עוגנה במשפטים בוטים, שלימים יוכרו כהבנה עמוקה של המצב בגרמניה. כזו היא, למשל, קביעה נוקבת שחרץ י"פ, הוא המשורר והמבקר יעקב פיכמן, בגיליון "מאזנים" מקיץ 1932:

מיום שהופיע על הכמה אדם המוני זה [היטלר], שלא רק תורתו, כִּי־אם גם כל תוי פניו אומרים טמטום וצרות מוח, היה לי הרגש, שדוקא הוא, קטן ההשגה ונטול הקסם, הוא המסוכן ביותר בשעה פרועה וחצופה זו... והיטלר הוא אויב מסוכן דוקא משום שהוא שייך אל הטיפוס השפל והנלעג ביותר של שונאי ישראל!¹

כלומר, איש הספרות פיכמן, שלא פנה לעיסוק הפוליטי, ניתח ניתוח חד כתער את הסכנה הטמונה במנהיג המפלגה הנאצית, עוד לפני שזו עלתה לשלטון בגרמניה.

בקיץ 1933, מייד עם עליית הנאצים לשלטון, פורסמה ב"מאזנים" הערכה חמורה עוד יותר באשר למשטרם:

בשום מקום לא תפש הקבוץ היהודי ככלל עמדות כל כך חשובות בכלכלה, כמדע, באמנות, בכל הפונקציות האינטלקטואליות של החברה, כמו בגרמניה; בשום מקום לא עלה הקבוץ היהודי ככלל בשלב החברה בצעדים כל כך מהירים כמו בגרמניה. והנה הארץ הזאת מקיאה את תושביה היהודים. כל הגדולה היתה אפוא מדומה, כל הפאר וההוד רק פסדה ריקה שאין מאחוריה ולא כלום. התפתחות של מאה וחמישים שנה נמחקת והולכת בבת אחת כאילו לא היתה.⁷

אולם ככלל, בעתונות העברית הופיעו מאמרים מתונים יותר ומעוגנים יותר בעובדות הקיימות לפי שעה ולא רק ברגשות סוערים, אם כי הובעו בהם גם תחושות קשות והדים לאמבקים פוליטיים פנימיים. במאי 1933 פירסם יצחק לופבן ב"הפועל הצעיר" ביקורת חריפה כלפי המיעוט הרוויזיוניסטי בתנועה הציונית, שאותו הנהיג זאב ז'בוטינסקי; הוא הואשם בשלב מוקדם מאוד בכך שהפך לכלי שרת בידי המשטר הנאצי, בעצם העובדה שלא הביע מחאה נגדו. במקביל נמתחה גם ביקורת קשה על העמיתים בגרמניה — אנשי הרוח — שלדעת אנשי היישוב לא עשו די לבלית הנאצים. במארס 1934, כשנה לאחר שהנאצים תפסו את השלטון בגרמניה, פירסם המחנך והמסאי ר' בנימין (יהושע ודלר-פלדמן) מאמר זועף, שבו הביע מורת רוח מקוצר ידם של אנשי ה"וולטבינה" (Weltbühne) לעשות נפשות למען ההתנגדות לנאצים, ולמעשה — האשים אותם בשיתוף פעולה סמוי לכל הפחות. אחרי שלגלג על פועלם, שהתמצה בעיניו להגדרה "צעקתם ככרוכיא", ניסה להבין כיצד נסללה דרכם של הנאצים לשלטון בקלות רבה כל כך:

יתכן, אמנם, כי הדבר הוא כל כך פשוט, כי העם הגרמני, אשר על ברכיו גדלו גתה ושליר, קנט ובטהובן, ואשר בין אכריו התהלכתי ועל שדותיו חרשתי ושרדתי, יתכן שהוא בעצם נבער מדעת ולא תבונה ולא מזמה לו והוא חסר שכל וחסר אופי.⁸

חשד לבדלנות

בה בשעה שאנשי הרוח התמודדו עם השבר הפוליטי, החברתי והתרבותי שנגזר מעליית הנאצים לשלטון, הם נדרשו גם לסוגיית המיעוט הדובר גרמנית, שהקדים לעזוב את מרכז אירופה לפני מלחמת העולם השנייה. כ־50 אלף יהודים דוברי גרמנית — מגרמניה, מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה — עלו לארץ-ישראל עד 1939, רובם בלית ברירה ולא ממניעים ציוניים. חלק נכבד מהם גם לא גדל במשפחות מסורתיות, שהיקנו מידה מסוימת של ידיעת עברית לבניהם.⁹ בהגיעם לארץ, כמעט ללא מוטיבציה אידיאולוגית ועם קושי גדול להשתלב בשפה השמית הזרה להם כל כך, נתקלו העולים הללו בקבלת פנים צוננת: ככל קבוצת עולים שזה מקרוב באה, הם לא היו אהודים ממילא; קשייהם להשתלט על הדיבור

בגרמניה בשנים האחרונות העידה בכירור על קץ תקופת הרפובליקה האזרחית בגרמניה וכי "נצחונה של המהפכה הנגדית בדמותה של תנועת הנאצים והיטלר מנהיגה הנהו דבר שאין כבר כל אפשרות למנוע אותו ולהמנע ממנו."³ ספק אם הכותב הבין מה עתידה להיות המשמעות של קץ הדמוקרטיה בגרמניה, גם אם טען שהדרך אליה נסללה משך כמה שנים; וממילא טמונה כאן הנחה היסטורית דטרמיניסטית, שכמותה יישמעו עוד בעתיד, בצד הערות גורפות אחרות באשר ל"אופי הגרמני".

ייתכן שהמקום שהוקדש לסוגיית הנאציזם כעמודי הפובליציסטיקה והתרבות ותחושת החידלון שהשתקפה במאמרים נבעו, בין השאר, מן הידיעה על המסגרות התרבותיות הנוקשות שהנאצים היתוו. כבר בראשית 1934 היה ידוע ביישוב כי:

צבת ה"התאמה" [Gleichschaltung] שיעבדה לעצמה לא את שטחי הכלכלה, הפוליטיקה והדת בלבד, אלא גם את שטח האמנות. גם כאן טרחו הנאצים וידכאו את הכל, עד כדי היות לו רמה של קסרקטין. חיי האמנות טוהרו לגמרי מן ה"אלימנטים המוזיקים וההשורדים", והם נמצאים עתה במחיצה שכולה ארית מזוקקת.⁴

שוב, ספק אם מהותה העמוקה של אותה "צבת התאמה" היתה נהירה דיה לפובליציסטים העבריים, אך ודאי ששימת לב זו ל"טיהור האמנות" אינה מקרית; היא היתה חלק מן הצער הכללי שהביעו אנשי הרוח על האפשרות לאובדן הקשר התרבותי עם גרמניה. כבר משלהי המאה ה-18 עוררה התרבות הגרמנית עניין רב, עד כדי הערצה, בקרב יהודי אירופה. ההתעניינות חרגה מגבולות התרבות הגבוהה — ספרות, אמנות ומוזיקה — ועברה אל תרבות היומיום — כלומר, אורחות החיים וניהולם באמצעות מבנים מוסדיים שונים. לנהייה זו היו שותפים לא רק יהודי האזור הדובר גרמנית, אלא גם רבים מבין יהודי מזרח אירופה, בשני הקיבוצים היהודיים הגדולים שברוסיה ובפולין-גליציה. משך עשרות שנים השתלבו יהודים בגרמניה ובתרבותה — והצטיינו כאנשי רוח, כמדענים, וכאנשי עסקים, ואף שאבו מגרמניה אל תוך תרבותם הם — בתרגום, ברפרטואר קונצרטנטי, בצורות התיישבות, בכינון מערכות לימוד, ובהקמת מוסדות רווחה ומסחר למיניהם.⁵ כעת, משנאלצו היהודים להיפרד מעל כל השפע הזה, תגובתם המיידית היתה צער, שהקיף רבות משכבות הציבור. מנהיג איכרי ארץ ישראל, משה סמילנסקי, הביע כאב עמוק על הקאת היהודים מתוך החברה הגרמנית. בחלוף שלושה חודשים מעליית הנאצים לשלטון כתב בבטאון האיכרים "בוסתנאי", כי "רק אתמול היה הצבור העברי בגרמניה מהאברים הבריאים והמוצקים ביותר שבגוף העם העברי... והצבור הענק הזה, ענק בחומר וענק ברוח, היה בן לילה כלא היה, כקיקיון של יונה!"⁶ כחודש לפניו, במאי 1933, הביע דעה דומה גם מנהל מרכז התרבות של ההסתדרות, יעקב זנדבנק, שכתב:

MITTEILUNGSBLATT

1936

DER HITACHDUTH OLEJ GERMANIA

November II

Redaktion: Hitachduth Olej Germania, Tel-Aviv, Rothschild Blvd. 37, Tel. 3219, P.O.B. 1480

Expedition: Palestine Publishing Company Limited. Printing Works, Tel-Aviv, Sheinkin St.45, Tel.3102, P.O.B.1456

Das „Mitteilungsblatt“ erscheint zweimal monatlich und wird den Mitgliedern der Hitachduth Olej Germania gratis zugestellt

DIE LINIE DER ZIONISTISCHEN AUSSENPOLITIK

Zu Weizmann's Aussage vor der Royal Commission

Professor Chaim Weizmann, der Präsident der zionistischen Organisation, stand am Mittwoch als erster jüdischer Zeuge vor der Royal Commission. Seiner Vernehmung ging eine Sitzung des vom Actions Comité eingesetzten Politischen Ausschusses voraus, der die Stellung der zionistischen Organisation zu den

Die Judennot in der Welt, unsere Jahrtausende alte Verbundenheit mit Palästina begründen unseren Anspruch auf dieses Land. Diese *moralischen* Faktoren verdanken wir, wenn nicht ausschliesslich, so doch hauptsächlich, der Balfour-Deklaration; es ist selbstverständlich, dass England mit ihr auch seinen eigenen

אולם יש חלק אחר, והוא אולי כמחצית המספר הזה — 30,000 — שלא זו בלבד שהם אנלפביתים בכל הנוגע ללשון ולתרבות העברית, אלא שהם אינם יודעים אפילו על כך וברור להם, ללא כל בושא או מבוכה, כי הישוב מוכרח להסתגל אליהם, הם מדברים גרמנית ברוב גאווה, בבית הקפה ובאוטו הציבורי, בחנות ובכל מקום פומבי... אנו סובלים מודעות, ריקלמות וכתובות גרמניות בכל המקומות הציבוריים... רכיש אנחנו יותר מדי כלפי התופעה הזאת, וע"כ אנחנו עושים שירות רע לעצם הדבר ולאנשים האלה, שיישארו זרים בתוכנו... לדעתי מופרזת גם מידת החופש שאנו נוהגים ביחס לסרטי קולנוע גרמניים. הם משמשים מכשול רציני, כלום אי אפשר לצמצמם או להחליפם באלה הבאים מאמריקה או אנגליה? כלום גזרת גורל היא הששפה הגרמנית תצלצל בכל כחי הקולנוע בכל ערב ובאוני רבבות אנשים, נשים וטף?¹¹

כשנה מאוחר יותר ביקשו העולים הבעייתיים למצוא פתרון ביניים באמצעות הקמת עתון חדש, "ידיעות חדשות", שיופיע, כפי שצוין בפירסומת משנת 1940: "בתקן ובצורה שיתאימו במדה הרבה יותר רחבה מאשר עד כה לצרכי העולים מארצות הדוברות גרמנית... מלים יותר קשות תתורגמנה לגרמנית." אך בשלב זה, הוועד הציבורי להגנת הלשון העברית כבר גילה חוסר סובלנות

בעברית פורשו כהתרסה נגד רעיון "עברי דבר עברית" וניסיון לברלנות; וניסיונותיהם לדאוג לצרכיהם בכוחם — באמצעות התאחדות עולי גרמניה ואוסטריה, למשל — קוממו עליהם את אנשי היישוב עוד יותר. אפשר שהרקע לכעס נעוץ בעבר רחוק יותר, ביחס השלילי שבו נתקלו יהודי מזרח אירופה שנדרו למרכז היבשת; אולי היו אלה ספיחיה של "מלחמת השפות", שפקדה את היישוב ב-1914, סביב הדרישה לקיים את השיעורים בטכניון בשפה הגרמנית ממניעים ענייניים ובהיות רוב המרצים דוברי גרמנית; ואולי היה משהו מרגיז בקבוצה המשכילה והמבוססת יחסית, שלכאורה לא השקיעה די בניסיון להיטמע בחברת היישוב. כבר בקיץ 1933 הבחין שמואל איזנשטדט, במאמר שפורסם ב"הפועל הצעיר", שכפי שנראים הדברים היום, "כל נקודת ישוב של יהודי גרמניה תהפך לפחות לזמן ידוע לאי גרמני בתוך היישוב, אם לא תתנהל פעולה תרבותית שיטתית ורחבה."¹⁰ תוך כמה שנים הפך החשש למציאות, והדאגה התחלפה בכעס. בשנת 1939 קבל אריה בן דוד במאמר מפורט שנדפס ב"הפועל הצעיר" על חוסר השתלבותם של העולים מן הארצות הדוברות גרמנית בתרבות העברית הארץ ישראלית. הוא הפריז בהערכת מספרם, כ-70-65 אלף נפש — מתוך כ-400 אלף אנשי היישוב — שרק כ-20 אלף מהם מסוגלים לקרוא בקושי ב"דבר לעולה". מכאן המשיך בן דוד לביקורת חריפה:

התאחדות העברית לתיאטרון העברי

מופגן. מנהליו התירו לאנשי "ידיעות חדשות" לפרסם 25 אחוז מהידיעות בעתון בשפה הגרמנית, מתוך התחשבות בניסיונם של דוברי הגרמנית להתערות בארץ. אך בקשתה של "שותפות הוצאת תל-אביב" לחרוג מהקצבה זו בעמוד אחד, המהווה 12.5 אחוז נוספים, נענתה במכתב שנוסחו נוקשה; הוסבר בו, כי אם אין רע בתוספת העמוד, אין גם כל פסול בויתור עליו.¹²

הפוליטיזציה של התרבות

במקביל לכעס על גרמניה, ולהבדיל אלף אלפי הבדלות — לאי הנחת שגרמו עולי מרכז אירופה ביישוב — נמשכה בארץ ישראל אותה מגמה ארוכת ימים של "ייבוא" חומרים תרבותיים גרמניים. כרגיל, ה"מייבאים" היו גם מי שפירסמו רשימות ביקורת ופובליציסטיקה על פריטי התרבות החדשים, אך מעתה היתה לייבוא — ולביקורת עליו — אוריינטציה פוליטית מובהקת: בתחום הספרות תורגמו כתביהם של יהודים ומתנגדי המשטר הנאצי, כתבים שפוענחו בעתונות העברית בהקשר הפוליטי המייד; על הבמות הוצגו מחזות גרמניים, חלקם המכריע מאת יהודים ועליהם, שאף הם הובנו בראי האקטואליה; בתחום המוסיקה הושם דגש מיוחד על יצירות מאת מלחינים יהודיים לאו דווקא פופולריים, כמו אנטון רובינשטיין, ומצד שני — נורתה היריה הראשונה בתחום על ריכארד ואגנר; אדריכלות הבאהאוס, מוסדות רווחה ורפואה, המערכת הבנקאית ותפישות המשפט, חילחלו אל היישוב מבלי שאיש יקשר אותם ישירות לבית היוצר הגרמני שלהם.

שלושה מקרים מובהקים של עיסוק בכתביהם של יהודים על מיעוטים נרדפים, יכולים ללמד על הכוונת דעת הקהל של טורי התרבות בעתונות ביחס למשמעות המשטר הנאצי. ב־1933, ממש במקביל לתפישת השלטון בגרמניה על-ידי הנאצים, הועלה בתיאטרון הבימה המחזה "היהודי זיס", מאת הסופר היהודי-גרמני ליאון פויכטוואנגר (Feuchtwanger), שתורגם והומחז בידי מרדכי אבי שאול. למרות ההסתייגות שהובעה בביקורת באשר לטיב התרגום, ההצגה הועלתה 88 פעמים, כמות נכבדת לזמנה. מרבית הביקורות עליה הוקדשו לתוכן המחזה — שהתקבל טוב יותר מהספר — בעיקר על רקע האירועים בני הזמן בגרמניה. עם זאת, המבקרים האירו את הבעייתיות הכללית המוצגת במחזה, כפי שהיטיב להגדירה המבקר א"ש יוריס בירחון "במה": "לפנינו בפעם הראשונה מחזה המשקף את ההתאבקות בין שני עולמות, בין העולם היהודי לבין העולם שאינו יהודי."¹³

שנה לאחר הצגת "היהודי זיס" העלה "הבימה" את המחזה "פרופסור מנהיים". מחברו, המחזאי היהודי בעל הנטיות הקומוניסטיות, פרידריך וולף (Wolf), השתמש בשם העט האנס שייר (Scheier). המחזה הוצג במקביל בתיאטראות אירופיים ואמריקניים, ואף זכה לגירסה מוסרטת בשם "פרופסור מאמלוק". עניינו של המחזה בהתפוררות הליברליזם הגרמני ובהסטת ההערצה העממית

הגרמנית מאישיותו של הנשיא פאול פון הינדנבורג (Hindenburg) לזו של הקאנצלר אדולף היטלר. ב"הבימה" הודגשה מאוד המסגרת שדרכה הוסברה אותה התפוררות — קורותיו של רופא, המאבד בשלבים את חוג מכריו ולקותותיו על רקע האנטישמיות הגוברת בגרמניה. הפעם, בניגוד למקרה של הפקת "היהודי זיס" היו המבקרים פטורים מעיגון רעיון המאבק היהודי-אנטישמי בהקשר כולל; הם ייחסו אותו להקשר המייד שאותו תיאר — גרמניה הנאצית. ההגדרה הקולעת ביותר ליחס הקהל כלפי ההצגה הובאה בירחון "כלנוע": "המחזה שייך לסוג החזיונות שהצלחתם בטוחה מראש. כלום יכול הצופה כימינו להיות אדיש לנושא כגון ההיטלריזם והטרגדיה של היהדות הגרמנית? והצופה משוכנע עוד בטרם הורם המסך. הנושא עצמו מביא לידי התרגשות."¹⁴ אכן, סביר מאוד שכך חשו הצופים שהגיעו ל-68 ההצגות שהוצגו, גם אם בפועל התקשו לקלוט את חלקה של יהדות גרמניה שעלתה לארץ ישראל ולהטמיעה בחיי היישוב.

באותה שנה, 1934, תורגם מגרמנית לעברית ספר אחר שחיבר סופר יהודי, פרנץ ורפל (Werfel) — "ארבעים הימים של מוסה דאג". החשש מפני התגברות המגמה האנטישמית באירופה והפגיעה האפשרית במיעוטים אתניים, בשילוב עם הצלחת הספר במקור, עוררה בו עניין רב. הספר, השוטח את קורות מאבקם של הארמנים בתורכים — תוך התבססות גם על תיעוד היסטורי — האיר פינה עלומה של דיכוי אכזרי, שלא היה מוכר במערב. אצל היהודים הוא נתקבל אז כתיאור של אחים לצרה, כפי שהסביר זאת הגוה הדעות והעתונאי רפאל זליגמן:

הספר מלא ענין בעד כל קורא משכיל בכלל, אבל הקורא היהודי ימצא בו ענין מיוחד. גורלו של שבט ארמיני זה מזכיר בכמה פרטים חשובים את גורלו של העם הישראלי, והקורא היהודי יתקל כאן לא בלי הפתעה בכמה מוטיבים ידועים ומוכרים לו כל כך מחיי ומדברי ימי עמנו.¹⁵

בעונת 1938/39 הועלה ב"הבימה" המחזה "האנוסים" מאת היהודי מכס צווייג (Zweig), במקביל לפירסומו בגרמנית, מתוך לגבולות גרמניה, כמובן. ההצגה, שהיתה אחת המצלחות שמבין המחזות המתורגמים מגרמנית, הועלתה 81 פעמים בתל-אביב ומחוצה לה ונחשבה ל"סוגרת קופות", כפי שדיווח "דבר" בידיעה קצרצרה בינואר 1939. באותה עונה צפו בהצגה למעלה מ-35 אלף איש, קרוב לעשירית מכלל האוכלוסיה היהודית בארץ ישראל. סיפורם בן 450 השנים של אנוסי ספרד הובן כעת בהקשר לאירועי הזמן. כבר בשנת 1933, עם תפיסת השלטון בגרמניה על ידי הנאצים, הושוו ב"מאזנים" שני האירועים; שניהם הוצגו כצפויים במידה שווה, שכן כפי שעליית הנאצים היתה אירוע מדורג ומתמשך, כך "גם גירוש ספרד בשעתו לא היה במדה כזו מאורע פתאום, נחשול סופה, גזירה שאין לפניה אזהרה ואין לאחריה חנינה."¹⁶

AAFA FILM
בעלי החבר
יהודים
סוכנות:
מ.ד'זנגוץ
ושות.

קולנע • עדל • תל-אביב
במצ'ש. 33/5%, ובמשך כל השבוע
א. יומן "פרמונט
מהמתרחש
בעולם.
ב.
הסרטי
הסופרגיסטי
התובע
כיות-שוות
לשים כלברים

DAS ABENTEUER
EINER SCHÖNEN FRAU
עם ליל דגובר
היפה בנשי גרמניה
הנשים והנס ריהמן
צ'ירה אורגנילית המנסה לחולל מהפכה בחיי החברה והנשואין
גרמנית
2=הצגות בכל ערב בשעות: 7.1 ו 9¹⁵

אשה
ככל
הנשים

סרט דובר גרמנית בתל אביב, מאי 1933. המפיצים טרחו לציין כי יצרני הסרט הם יהודים

ואילו בשנת 1935, כאשר מעשיהם של הנאצים התבהרו, הוסבר לקוראי "הפועל הצעיר", כי "זאת היא הפקעה של הרכוש היהודי, שכמותה אנו צריכים לבקש בתקופות האפלות של גירוש ספרד ופורטוגל".¹⁷

ב-1939 חוזקה הגישה ההשוואתית הזו, עם הפקת 'האנוסים', מסיבה פשוטה: יהודי המחזי בגרמנית את קורותיה של הקהילה היהודית בספרד האינקוויזיטורית. יהודי ארץ ישראל ערכו את הקישור הברור בין כל הנפשות הפועלות: הצלחתם המוקדמת של היהודים כאן ושם, הקאתם מן החברה שטיפחה אותם, וגירושם — זה שהיה וזה שצפוי להתרחש. ואכן, כשהועלה המחזה, עסקו מרבית הביקורות במפורש בקשר שבין גירוש ספרד לבין ההתרחשויות העכשוויות בגרמניה הנאצית. ההבדלים ביניהן היו בעיקר בעוצמה שבה קישרו בין הדברים ובמידה שבה תלו את הקישור ביוצר המחזה, מכס צוויג. בעניין זה היה א"ש יוריס המתון שבמבקרים. בראשית ינואר 1939 הסביר ב"דבר", ש"ניתן בנקל להשוות את יהדות גרמניה ליהודי ספרד. פה, כמו שם, היה זה 'תור הזהב', וכמו שם כן גם פה בא האסון כחתף ונוכחו לאחר זמן שההתבוללות אינה אלא אילויה של יהודי ולא-יהודי." כעבור שבועיים, במאמר המשך הבהיר:

ודאי, שמכס צוויג השתדל שלא לתאר את התקופה ההיא ואת האנוסים מתוך ראייה חוזרת, שלא לעשות את המציאות שלנו — ואף שהיא טראגית — מעין "נמשל" למשל ההיסטוריה. הוא התאמץ להישאר בתחומי ההסטוריה, ואף על פי שפה בוקע הדם של מאורעות ימינו אשר אירעו ליהדות הגרמנית, הרי נשאר הכל בגבולות התקופה, האישים ומעשיהם, הסגנון והאווירה כולה.¹⁸

ברשימתו בירחון "במה", שהוציא לאור תיאטרון "הבימה", העז העתונאי והעורך אמיל פוירשטיין לומר דברים כהווייתם — בכל אופן, את מה שנתפס בעיניו כהווייה: "גרשו את היהודים מספרד בשנת 1492 כמו שגרשו אותם מגרמניה בשנת 1938... אז שלשה נמלים פתוחים היו לפליטת היהודים: ליסבון, אופורטו, סטובאל. היום? המבורג, טריאסט, שרבורג."¹⁹ ההמשך, כידוע, היה שונה בתכלית, אך אפשר שהערכה זו נעוצה במגבלה האנושית לדמיין את הזוועה הנאצית בטרם התרחשה, ובחזרה הטבעית אל הסכנה הגדולה ביותר שריחפה מעל ראשי היהודים בעבר.

נקודת מיפנה

ההכרה בצורך לחפש דרכי מילוט ולמצוא מקלט מתוך לגרמניה התחזקה, במידה רבה, בעקבות פוגרום משולח רסן שהתרחש בגרמניה והידוע בשמו "ליל הבדולח". ההתפרעות הברוטלית, שאירעה בשלהי שנת 1938, זיעזעה את קברניטי היישוב. בשיבת מרכז מפא"י בדצמבר 1938, חודש אחרי "ליל הבדולח", ננקטו

המונחים "שואה" ו"השמדת יהודי גרמניה" לתיאור ההתרחשויות ברייך השלישי. ספק אם המשתמשים בהגדרות אלה, דוד בן גוריון ואליהו דובקין, היו ערים לסכנה שהמלים יהפכו למציאות בתוך שלוש שנים. סיפוח אוסטריה במאוס 1938 ו"ליל הבדולח" בנובמבר אותה שנה, עוררו גם את העורכים של כתבי העת העבריים להרחיב את ההתייחסויות למשטר הנאצי, לקדם לעמודים הראשונים של עתוניהם ולהסביר את ההתרחשויות גם לבני הדור הצעיר. ב"דבר לילדים", למשל, מיד לאחר סיפוח אוסטריה לגרמניה, ה"אנשלוס" (Anschluss), הופיע מאמר קצר של יצחק יציב, שכותרתו "היטלר כובש את אוסטריה"; לידו נדפס איור של מפה, להמחשת התיאורים המילוליים.

אחת מן ההתרחשויות בעונת הקונצרטים 1938/39 של התזמורת הארץ ישראלית מלמדת אף היא על מידת העירנות של העוסקים בענייני תרבות בארץ ישראל למשמעות השלטון הנאצי והסמלים שאימץ לעצמו. ארטורו טוסקניני ניצח על הקונצרטים של פתיחת העונה, שבהם נכללה בין השאר הפתיחה ל"מייסטרזינגר מנירנברג", מאת ריכרד ואגנר. לא היתה זו הפעם הראשונה שהתזמורת כללה בתוכניתה יצירה מאת ואגנר. בעונה הקודמת ניצח טוסקניני על הפרלודים ל"לוהנגרין", וישה הורנשטיין ניצח על הפתיחה ל"טנהויזר". קונצרט פתיחת העונה תוכנן ל-12 בנובמבר 1938; אך שלושה ימים קודם לכן ניתצו פורעים גרמנים את חלונות בתי הכנסת בגרמניה, חיללו אותם ושרפו ספרי קודש. הידיעות על כך הגיעו ליישוב, ומשה שלוש, יו"ר האגודה התל אביבית של התזמורת, שיכנע את טוסקניני לבטל את נגינת יצירתו של ואגנר — אולי בשל דעותיו האנטישמיות של המלחין, אולי בשל שמה הטעון של היצירה, שתיארה אירועים היסטוריים בנירנברג, בה קבעו הנאצים את חוקי הגזע שלהם ב-1935. אך סביר מאוד שהעניין שעמד לנגד עיניהם של שלוש וטוסקניני היה הנאציפיקאציה של ביירוית, מקום היכלו של ואגנר. מכל מקום, את ה"מייסטרזינגר" החליפה הפתיחה ל"אוברון" מאת המלחין הגרמני קרל מריה פון ובר (Weber).²⁰ חלפו עוד כשני עשורים עד שעניין השמעתו של ואגנר הפך לעניין ציבורי שנוי במחלוקת, ועד שעתוני מדינת ישראל החלו להיות מחותנים ראשיים בוויכוחים אלה.

אך גם אז היו הפובליציסטים העבריים ערים מאוד לסכנה הטמונה בביירוית. עוד באוקטובר 1933 דיווח המלחין והמבקר המוסיקלי מנשה רבינוביץ (רבינא) ב"מאזנים" על המתרחש בביירוית:

...ויניפרד [ואגנר, כלתו של המלחין] נוהגת בתיאטרון הביירוית כבשלה. את יועצה בחרה לה לא מתוך המוסיקאים, כי אם מבין מנהלי המפלגות. השם היטלר נשמע לפעמים אגב רמזים כלפי האלמנה ואגנר. סימני קרס הצלב מענדים לעתים קרובות את תלבושות המבקרים. ביירות, הפינה הנחת אשר רק המוסיקה

הפועל הצעיר

שבועון מפלגת פועלי ארץ-ישראל.

ת: העשרים ושיש תל-אביב, 3 ביבט ורציו 3 February 1933 גליון 16 בך ד'

עם עליתו של היטלר.

בעלתו של היטלר לישלטון בגרמניה, לא היה שינוי המהרה. תחום הוולטיקה הפנימית בגרמניה כשנים האחרונות, לא נמנה

והנאצים, גם אם לא יערכו כיום טבח במש. גם אם לא ישלחו מרס הובות האורחיות באופן חזק ולא יערישו בחוץ לנבילות הפרינה, יהיו נתונים כמצב שלא היו נתונים בו בשום מדינה ממדינותהמצוק בנאח הימים האחרונות. בישום מקום נפליכר אוני בתיסוף לא היו יהודים מנוים. מפקדים ובושפלייכר במרה

ה ת א ח ד ו ת ה א כ ר י מ ב א ר צ י - י ש ר א ל

בוסתנאי

שבועון של אכרי ארץ-ישראל
התחכום:
מ. סמילנסקי, מ. ג. מילר, ש. פרלמן

גליון ל

רחובות כ"ט חסון הרצ"ש - 21 נובמבר 1938

שנה עשירית

הזן עה הגאליה

הבוסת... אכן גדול הצער ועכוב האב, כי גם בימי התעוררות. כביכול, של המצפון האנושי, אין מי שיוכור באופן רציני

צדק י. קרני: הרצון האחד והיחיד המשתלט על לבן, בימים האיומים האלה העובדים עלינו, הוא: להתחמק, להחבא

כמה ליצירה אמנותית-ספרותית
אחת לחודש
בעריכת ג. טלפיר

גלית

1 (ב'ד)

אדר א' תש"ג (FEBRUARY 1943)

בך חמישי

אויב מס' 1

יהיו דרוכים לקראת רגע זה. תורה זו של שגאה לשנים הבכנות וקוים כל ביחסם אלינו -- לזננה בידי מיסב חוגים, ספרות, אכנים

המציאות של ימינו שהיתה לנו לגרדום, עליו מעלה רבוטבחים זה מילונים יהודים, עלתה על כל מה שניתן לשער, לא הכרנו כתבי עת עבריים בשנות ה'30 וה'40 והנושא הגרמני

עמדה לה לפרסמה ולרוממה, מאיימת ליהפך לרועץ למוסיקה על ידי שעבודה למטרות בלתי מוסיקליות.²¹

אבל עד "ליל הבדולח" לא שימשו חששות אלה כצלילי אזהרה של ממש. ואגנר נתפש ביישוב כאיש תרבות, ובאוגוסט 1938 עוד הוסבר בכתב העת "טורים", כי "ניצ'שא וואגנאר הם הנציגים האחרונים של גרמניה המהוללת."²² שלושה חודשים בלבד לאחר "ליל הבדולח", השתנו הדברים. תחושת חוסר האונים והתבוסתנות מול המשטר הגרמני החדש הייתה בפובליציסטים בעוז, ושבויעיים אחרי "ליל הבדולח" הסביר משה סמילנסקי ב"בוסתנאי" את דלותן של כל התוכנות הקודמות של היישוב באשר לרייך השלישי: "העם העברי החכם והמנוסה לא עמד, לאסוננו, בנסיונו הקשה בעתו. כשפגע בנו הכלב השוטה פגיעה ראשונה, לא הבינונו, שאם אין לאל ידנו להרגו — עלינו לחגור את כל מאמצינו להמלט מעמו למקלט בטוח, ולא להתגרות בו..."²³

אבל לפי שעה המשיכו אנשי הרוח העבריים להוקיר את התרבות הגרמנית, במיוחד אותם חלקים ממנה שתאמו את האידיאולוגיה בת הזמן של היישוב. לצד תרגום אינטנסיבי של כתבים מאת יהודים ועליהם, הקפידו העורכים והמו"לים — חלקם גם פובליציסטים — להביא בפני הקוראים כמות לא מבוטלות של ספרות שנכתבה בידי מתנגדי המשטר הנאצי. אחד הכולטים שבהם היה תומאס מאן (Mann), חתן פרס נובל לספרות לשנת 1929. מאן זכה ליחס מיוחד בארץ ישראל עוד לפני שהפך לאחד משנאי נפשם של הנאצים, כנראה בשל הצלחתו המסחררת בעולם. ידיעות על מעשיו העסיקו את העורכים בכתבי העת — בראשם "מאזנים" — שדיווחו, כמובן, על ביקורו הקצרצר בתל אביב ובירושלים, וגם, למשל, על ההדפסה העממית בהיקף כרבע מיליון עותקים של הרומן "בית בודנברוק" ועל מכירת מיליון עותקים של הספר, לקראת סוף שנת 1930.²⁴

אך בצד ההתעניינות הגדולה הובעה ביישוב לא מעט ספקנות כלפי מאן. עם זכייתו בפרס נובל, פרסם ר' בנימין כתבה בהמשכים בגיליונות "מאזנים", שבה סקר את יצירתו והעלה סייגים אחדים בעניינו. אחד מהם נגע לתפישותיו של הסופר הנודע: תוך שהוא מתאר את האזנתו של מאן לנגינת "מות זיגפריד" מאת ואגנר בפיאצה קולונה ברומא, הגיע ר' בנימין לדון גם בתפישותיו הלאומיות:

ברכיו כושלות מרוב התלהבות, אך הוא אינו מוחא כפים, כי אינו יכול בהמון הצפוף להניע יד; הוא אינו משתתף בקריאות, כי גרונו כאילו סגור, אך בהתגבר המוטיב Nothung דמעותיו נגרות על לחיו, פניו מחייכים, ולבו דופק בהרגשת נעורים חולת זעזועים... בימי המלחמה העולמית... הוא נתגלה כגרמני לאומי.

הוא טעה וחשב, כי הצדק עם מדינאי גרמניה. בהמשך המלחמה נחשבה עמדתו זו לחטא עצום בחוגי האינטליגנציה.²⁵

נראה, כי ר' בנימין היה מודע להערצה הרבה של מאן לוואגנר, שבאה לידי ביטוי, למשל, ב"בית בודנברוק" — שתורגם לעברית ב־1930 — ובסיפור הקצר "דמם של הוולזונגים" — שטרם תורגם לעברית; אך מעניין, שאת דבריו כתב לפני שמאן נשא הרצאה מאלפת על ואגנר במלאת 50 שנה למותו, במאי 1933, זמן קצר לאחר עליית הנאצים לשלטון, וכמובן לפני שהמלחין הוחרם בארץ ישראל.²⁶ אולם, גם בשלב שהדברים נכתבו, אפילו חשד לתפישות לאומיות-גרמנית נחשב לחטא חמור בעיני אותם יהודים, שהעריצו את מאן.

ב־1936, כאשר הנאצים היו בשלטון וביערו את הכתבים שנראו פסולים בעיניהם, דן הסופר והעורך ישראל כהן את התנהגותו של מאן בקיתונות של רותחין, במאמר שפורסם ב"הפועל הצעיר":

פולמוס גדול וחרף התנהל בעתונות של הגולה הגרמנית על התנהגותו של הסופר תומס מאן, שהמשיך להוציא את ספריו בהוצאה של פיישר אשר בגרמניה. עובדה זו, שמקבל הפרס הספרותי ואחד הסופרים אנשי השם והתהילה העולמית, לא ניתק את קשריו האחרונים עם המשטר השולט עכשיו בגרמניה ולא השמיע דברים מפורשים כלפי השלטון ההיטלראי, העכירה את רוחם של כל מוקירי הסופר הזה והטילה סערה ביחוד בקרב סופרי האמיגרציה הגרמנית. עריצי השלטון הנאצי, שהבריוח כמעט את כל הסופרים והאמנים הראויים לשמם, היו מצביעים על החופש הרוחני הקיים, כביכול, אצלם, לגבי סופרים גרמנים, והראיה: תומס מאן, שאין מוחים בידו להוציא כתביו ולהפיצם בגרמניה.²⁷

"טיהורו" של מאן הגיע לאחר עשרה חודשים: המשטר הנאצי שלל את אזרחותו, ספריו נפסלו ועל המו"ל שלו נאסר להדפיס את כתביו. לזכותו נזקף גם גילוי דעת, שבו הגדיר את המשטר הנאצי "כמשטר הקרוב לברבריות". כעת, בדצמבר 1936, הופיע דיווח על כך ב"הפועל הצעיר". עורכי השבועון הביאו מאוחר יותר בפני קוראיהם נקודת זכות נוספת של מאן: היתה זו הצהרה פוליטית, שתורגמה בספטמבר 1939. המדובר במאמר שחיבר מאן לפני חתימת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, ובו מתח ביקורת קשה על "המהפכה הנאצית", כהגדרתו, ועל השימוש הציני שעשתה בצורך של הבורגנות להגן על עצמה מפני פלישה בולשוויקית אפשרית.

ייתכן מאוד, שהאדהה כלפי תומאס מאן עודדה תרגום לעברית גם של ספרים, אשר נכתבו על ידי בני משפחתו. אחיו, היינריך מאן, שהיה פחות ידוע אך כתיבתו לא פחות מרתקת, נקט

לארץ ישראל — באמצע שנות ה-20 — דומה היה כאילו אין עוד צורך באזכורים אלה. אולם עתה קיבל העניין מישנה תוקף. נראה כי במקרה של התייחסות לאנשי רוח יהודיים שמוצאם גרמני או אוסטרי, הודגש המוצא במיוחד. למשל, יהדותו של המספר והמחזאי האוסטרי ארתור שניצלר (Schnitzler) הוזכרה כבר בדצמבר 1931, כאשר למפלגה הנאצית היה משקל לא מבוטל ברייכסטאג; גם ציון מלאות עשור למותו, ב-1942, נעשה לאור יהדותו, כפי שהוסבר בירחון "במה": "מאז ומתמיד אני רואה את שניצלר כמשורר היהודי המובהק ביותר — לא רק משום שכתב את 'פרופסור ברנרדי', מחזה הרופאים הווינאי, ואת הרומן מחיי היהודים, 'הדרך למרחב', שנעשה כמעט שם דבר.³⁰

למרות שעל פי רוב היטבו הפובליציסטים והמבקרים בתחומי התרבות לנתח את האירועים האקטואליים, היו גם מקרים שבהם טחו עיניהם והם החמיצו מסרים, שלימים התבררו כחשובים ביותר, כמו מקרהו של הסופר הגרמני ארנסט טולר (Toller), שמאז ילדותו סבל מהתעללויות על רקע יהדותו וניסה למצוא נחמה בדת הנוצרית. לאחר שיצא את אירופה והתיישב בניו יורק, נתפש לייאוש והתאבד בשנת 1936. האוטוביוגרפיה שפירסם בשנת 1933 הוחרמה על ידי הנאצים, אך נקראה ביישוב — במקור — וקנתה לה אוהדים ומסתייגים. אחד מאוהדיה, אליעזר לורבאני, ציין בגיליון "הפועל הצעיר" מאוגוסט 1934, כי "הספר כתוב בפשטות מזעזעת. הוא ציורי מאד ומרעיד את נימת הקורא בו. מעטים הספרים, אשר ישקפו בבהירות כזו את המהפכה הגרמנית על אורה וצלליה, על תנופתה הנועזת ועל כשלונה האיום."³¹ רק כשתורגמה האוטוביוגרפיה לעברית בחלוף כעשור, בשנת 1944, היו הפובליציסטים העבריים ערים יותר למשמעותה. המחריר שכבר הגיע ליישוב על הפיכתה של גרמניה למכונת השמדה המונית, עורר עניין מחודש בקשר שבין יהודים לגרמנים. הפעם הוסבר ב"הפועל הצעיר":

בוידויו של טולר מקופלת טרגדיה כללית. צעירי ישראל בגרמניה היו ונתחנכו כמוהו, תוך דבקות בתרבות הזרה והתנכרותם למקור מחצבתם. בעלי ההכרה ואיני הדעת שבהם כאבו כמוהו את כאב תלישותם. טולר חש ביהדותו ונלחם בה, התאמץ לעוקרה מנפשו, להתברל מעדת ישראל ולהתמוג כליל באומה הגרמנית.³²

והיו גם מקרים, שבהם אומצו לחיק היהדות מי שנטשו את הדת — כליל או חלקית. לצד מכונן התיאוריה הסוציאליסטית קרל מרקס (Marx) והמדינאית הסוציאליסטית רוזה לוכסמבורג (Luxemburg), שנתפשו ביישוב כיהודים, גם המשורר וההוגה היינריך היינה (Heine) הוחזר מדרך הנצרות שבה בחר. אימוצו של היינה כיהודי נעשה בכל המישורים: הוצאת "לגבולם", ששמה לה למטרה להביא בעברית מבחר מכתביהם של יהודים בלשונות

עמדות פוליטיות ברורות וגלויות נגד הנאצים משלב מוקדם, וכמה ממאמריו הפובליציסטיים תורגמו ב"הפועל הצעיר" בשנת 1935. נעבור שלוש שנים, כמה חודשים לפני "ליל הכדולה", תורגם בכתב העת "גזית" מאמר של היינריך מאן על האנטישמיות בגרמניה. עוד בשלב מאוחר זה טען היינריך מאן, כי האנטישמיות הנאצית "אינה חודרת אל שכבות עם עמוקות", וכי "מטרה אחת להם בהסתה נגד הכותות האינטלקטואלים כמו בשריפת ספרים. הם ווצים להוכיח לעם, שהיהודים והאינטלקטואלים אשמים בכל מצוקתו."²⁸

והיו גם דוגמאות אחרות של הוקעת אנשי רוח שהיו נערצים על הנאצים. דוגמה בולטת במיוחד היא זו של הסופר והמשורר האוסטרי גרהרט האופטמן (Hauptmann). עד שנת 1934 היו ההתייחסויות אליו במאמרי הביקורת חיוביות, ונדפו ריח של הערצה. אך כשהתברר שהאופטמן נערץ על ידי המשטר הנאצי, הפכה ההתייחסות אליו ביישוב כאל מי שהשתעבד לנאציזם ומעתה הוא מוקצה מחמת מיאוס.²⁹

פעולת הצלה

לאט לאט החל גם היישוב לקלוט את המתרחש באירופה, אם כי הדיווחים בעתונות התייחסו יותר למלחמה ופחות לאסון המתרגש על יהודי אירופה. עניינם של היהודים נדחק לפי שעה לקרן זווית. אם ניתן לנקות במידת מה את מדינאי היישוב מאשמת הזנחה, שכן ממילא לא היו בידיהם הכלים הדרושים לחלץ את יהדות אירופה הנכחדת, קשה לנקות באותה מידה את עורכי העתונים. על אף המלחמה, הגיעו לארץ לא מעט ידיעות על השואה; בעמודי החדשות הן נדחקו לשוליים, אך בעמודים הפנימיים הן זכו לטיפול נרחב ומיוחד במינו. כבעבר, גם עתה המשיכו אנשי הרוח לעשות שימוש מתוחכם בכלים הדלים שבידיהם, וסיפרו באמצעותם את סיפורה המחריד של יהדות אירופה. כלומר, הקשיים המדיניים האובייקטיביים וההימנעות של העתונאים המדווחים ממסירת ידיעות על הנעשה באירופה, פסחו על הפובליציסטים. הם הבינו — לפחות באורח חלקי — את קורות היהודים באירופה, ניתחו את האירועים והגיבו עליהם בדרכם שלהם.

לפעילות האינטנסיבית של ההוצאות לאור להצלת יצירות יהודיות מהכחדה — על ידי תרגום ספריהם של יהודים שכתבו בלשונות אירופיות — היה הד משמעותי בעתונות. לצד תרגום קטעי שירה, פרוזה, מחזאות והגות, שנדפסו בעתונות היומית והתקופתית, היו העתונים מלאים במאמרים שהדגישו את יהדותם של המחברים, כמיוחדת אם היו אלה יוצאי האזור הדובר גרמנית. אכן, לא היתה זו הפעם הראשונה שפובליציסטים עבריים הדגישו את מוצאם היהודי של מחברים. כך היה בראשית מפעל התרגום לעברית באירופה עוד במאה ה-18, אך מאז שנודד המרכז הספרותי העברי

היווצרות הנתק

שנתיים הלפניו בין הגעת הידיעות הראשונות על השואה לבין תחילת קליטתו של הרעיון והכנת עוצמתו ביישוב. מסוף שנת 1944 החלה גם העתונות היומית לתקוף את הנאצים, תוך שהיא נוקטת עמדה ברורה של אשמה קולקטיבית של הגרמנים, המצריכה פעולת נקם. כלומר, העתונות העברית הציגה את כל הגרמנים כאשמים, אם כי בפועל ביקשו אנשי היישוב את ראשיהם של מי שנתנו ידם לרציחתם השיטתית של היהודים, הלכה למעשה. אנשי האקטואליה בעתונות, אלה שלרוב דיווחו יותר על המלחמה ופחות על גורלם של היהודים, הבינו רק לקראת סוף המלחמה, שהיהודים נטלו בה חלק — אמנם בעל כורחם — והפסידו את כל שהיה להם.

גם כעת, כבעבר, היתה תגובתם של אנשי הרוח שונה. הם המשיכו לבכות את הקרע הנורא והפער העצום שבין המורשת התרבותית הגרמנית לבין מוראות השלטון הנאצי. הם אף נתנו פתחון פה ליוצאי גרמניה בארץ, שהיו היחידים ששללו — בביטאונם Mitteilungsblatt — את ההאשמה הקולקטיבית של כלל האוכלוסיה הגרמנית. ביוני 1946, כשנה לאחר תום מלחמת העולם השנייה, ביטא הסופר והרופא יליד גרמניה, ישעיהו וולפסברג (אביעד), את הסתירה הפנימית בגרמניה ועמד גם על הקללה שהטילו הנאצים עליה. בירחון "מאזנים" כתב וולפסברג:

שאלה תמורה הדרושת כירור ותשובה היא: כיצד מסבירים את הסתירה האיומה, המזעזעת שאומה שממנה יצאו אמנים ויוצרים כאלה, אומה שיעודה ביצירה כה נכבד, היא האומה שהקימה דורות של מחריבי עולם, של מהרסי כל קנין יקר, של מנאצי ד' ושל משמירי משיחו? אין להטיל ספק בקללת ד' הרובצת על אומה זו.³⁶

הקושי להבין את הסתירה הפנימית בחברה הגרמנית ובתרבותה, והתחושה שביטא וולפסברג, כי קללה רובצת על גרמניה, היו נחלתם של רבים מאנשי היישוב. הדרישות התוזרות ונשנות לנקום בגרמנים באו לידי ביטוי מעשי בפעילות "ארגון נקם", החל משנת 1944. לפי שעה, הצורך בנקם לא שינה כהוא זה את הקושי של אנשי היישוב לשמוע ולהפנים את עדויותיהם המחרידות של ניצולי המחנות. האם גרם לכך קוצר הראות של עורכי העתונים, שמיעטו לדווח על ההשמדה גם כשקיבלו מידע על התרחשותה? האם נבהלו הפובליציסטים כשעומתו לפתע עם חזונו הקודר מראשית שנות ה-30? ואולי היה זה קושי אנושי לשמוע את תיאורי הזוועות, מה גם שלא מעטים מאנשי היישוב גילו כעת, כי המשפחה שהשאירו אחריהם באירופה איננה עוד בין החיים.

בכל מקרה, עד תום מלחמת העולם השנייה התברר, כי ההתייחסויות ביישוב לתרבות הגרמנית, הושפעו, במידה רבה, מאירועי השעה. הדברים אמורים הן באשר ליחסים הפנים-גרמניים

בין המשטר הנאצי לחיי התרבות בגרמניה, והן באשר לבחירת פריטי התרבות הגרמנית שהובאו בפני הציבור הארץ ישראלי. על פי רוב נעשתה בחירת הפריטים הללו על ידי אנשי רוח, שהיו גם אלה שהביאו את התרשמויותיהם בפני הקורא העברי בכתבי העת הרבים שראו אור ביישוב. ואכן, בהתאם לאותה הכוונה ביקורתית בעתונות, אפשר להבחין כי פריטים רבים של תרבות גרמנית התקבלו או נידחו על בסיס התרשמויות אקטואליות. מקרים מובהקים כאלה ניכרו בעניין הרב שעוררו המחזות שהציגו את הבעייתיות של חיי היהודים בתפוצות בכלל ובגרמניה בפרט, או בספרות שעסקה בבעיות כלליות של מיעוטים. במקביל הודגשה מחדש ואפילו חודדה הגישה החיובית כלפי יוצרים יהודים ואנטי נאצים, והובהרה הרחייה כלפי יוצרים מסוימים שהתבררו כאהודים על הנאצים. מעבר לכל אלה, נעשה ניסיון לצמצם במידת האפשר את החשיפה לשפה הגרמנית, ניסיון שהעמיק עוד יותר לאחר הקמת המדינה.

גם אם לנקיטת קו ההכוונה של אנשי הרוח — והצלחתם בהחזרתו — לא היתה כל משמעות פוליטית מחוץ לתחומי ארץ ישראל, אנשי הרוח של היישוב יכלו לחוש, לכל הפחות, כי הביעו בכך את מחאתם נגד המשטר הנאצי. הם הגדירו, למעשה, מיהו "גרמני טוב", כל עוד היתה אפשרות לחשוב שיש בכלל גרמנים טובים; הם הוקיעו את "הגרמנים הרעים" — הנאצים ותומכיהם, בדרכם השקטה והמתחכמת. אך המחאות המשמעותיות יותר שהובעו בעתונות — בתחום האקטואליה והתרבות כאחד — החלו לבלוט רק לאחר קום המדינה.

***

המאמר מכוסס על הרצאה שנישאה בכנס היסוד של האגודה הישראלית לתקשורת בירושלים, מאי 1996.

1. י"פ, "היטלר", מאזנים, כ"ד בתמוז תרצ"ב, עמ' 2-3. הציטוטים המובאים במאמר הועתקו על פי הכתיב המקורי שלהם.
2. חי, "הספינס הטבטוני", מאזנים, כ"ד בתמוז תרצ"ג, עמ' 13.
3. י" סוקר, "עם עלייתו של היטלר", הפועל הצעיר, 3.2.33, עמ' 1.
4. אליעזר לובראני, "אמנות במלכות השלישית", הפועל הצעיר, 12.1.34, עמ' 2.
5. על הרקע הגרמני הקיים בארץ ישראל מראשית המאה ה-19, ראה: נעמה שפי, "ספרות גרמנית בתרבות העברית, 1848-1982: תרגום והתקבלות", חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל אביב, נובמבר 1994; על חלקם של אינטלקטואלים יהודים בחיי החברה והתרבות בגרמניה, ראה: פרדריק גרינפלד, "נביאים בלי כבוד", תל אביב תשמ"ח, עמ' 36-37.
6. משה סמילנסקי, "הדוגמה הגרמנית", בוסתנאי, 14.6.33, עמ' 13.
7. יעקב זנרבנק, "אסונם של יהודי גרמניה והישוב הארץ", מאזנים, 19.5.33, עמ' 3.
8. ר. בנימין, "מונולוג עם ארנולד צוויג", מאזנים, אדר תרצ"ד, עמ' 88-89.

24. על ההוצאה העממית של "בית בודנברוק", ראה "בעולם", מאזנים, י"ז בטבת תר"ץ, עמ' 16. על היקף המכירות של הרומן, ראה: "בעולם", מאזנים, כ"ג בחשון תרצ"א, עמ' 16. על ביקורו של מאן בארץ ישראל, ראה: "בעולם", מאזנים, ד' בניסן תר"ץ, עמ' 16.
25. ר' בנימין, "תומס מן, מאין הוא בא", מאזנים, י"ח בכסלו תר"ץ. מוטיב "נוטונג" שאליו התייחס ר' בנימין מסמל את חרב הפלאים שחישל זיגפריד, גיבור האודה הימי ביניימית "שירת הניבלונגים" והאופרה "טבעת הניבלונגים" שחיבר ריכרד ואגנר. זיגפריד נתפס כגיבור הגרמני האולטימטיבי, ועל שמו נקרא קו ההגנה הגרמני במלחמת העולם השנייה.
26. על ההרצאה דווח גם ביישוב. ראה: "שונות: תומס מן על ריכרד ואגנר", במה, אייר תרצ"ג, עמ' ס"ב.
27. אלשיך [ישראל כהן], "גלוי דעתו של תומס מאן", הפועל הצעיר, 28.2.36, עמ' 14.
28. "באמנות ובספרות: היינריך מן על האנטישמיות בגרמניה", גזית, ה'ר, תרצ"ח.
29. צידוד חם בהאופטמן, ראה: משה קלורי, "גרהרט האופטמן (למלאות לו שבעים שנה)", מאזנים, כ"ה בחשון תרצ"ג, עמ' 5. על הגדרתו של האופטמן כמשועבר למשטר הנאצי, כהנגדה לפועלו החיובי של תומס מאן, ראה: ישראל כהן, "תומס מאן", בתוך: הפועל הצעיר, 7.6.45, עמ' 8.
30. פראנגו, "ארטור שניצלר (עשר שנים למותו)", במה, חשון תש"ב, עמ' 48.
31. אליעזר לוכראני, "נוער בגרמניה ב'", הפועל הצעיר, 31.8.34, עמ' 11.
32. ב"י מיכלי, "מפנקסו של קורא: נעורים בגרמניה", הפועל הצעיר, 26.10.44, עמ' 13.
33. לאה גולדברג, "היינריך היינה", דבר לילדים, 14.5.36, עמ' 7-8.
34. ג' טלפיר, "אויב מס' 1", גזית, אדר א' תש"ג, עמ' 2.
35. תודתי נתונה לד"ר צבי טאובר על שהאיר את עיני בעניין זה.
36. ישעיהו וולפסברג, "יחסנו אל גרמניה ואל גדוליה בעבר", מאזנים, סיון תש"ו, עמ' 181.
9. על העולים ממרכז אירופה, ראה: לני יחיל, "נרודי היהודים מגרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה בשנים 1933-1939: בעיות יסוד וקווים עיקריים", הרצאות בכנסי העיון בהיסטוריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 103-123. על ההיכרות של יהודי מרכז אירופה עם התרבות המקומית שלהם ולא עם התרבות היהודית והעברית, ראה: סמי גרונימן, "זכרונות של יקה", תל-אביב תש"ו; מרגוט קלאוזנר, "יומן הבימה", תל אביב 1971; מרים ברנשטיין-כהן, "כטיפה בים, זכרונות", רמת גן 1971.
10. שמואל איזנשטרט, "לפעולתנו התרבותית בקרב העליה הגרמנית", הפועל הצעיר, 4.8.33, עמ' 8.
11. אריה בן דוד, "כלפי העולים דוברי גרמנית", הפועל הצעיר, 39.3.42, עמ' 11-12.
12. מודעת פירסומת מנוקדת של "ידיעות חדשות", 1940. ההדגשות במקור. מכתב של הוועד להשלת השפה העברית ל"שותפות הוצאת תל-אביב", 26.1.40. המודעה והמכתב מצויים בארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, חטיבה A230, תיק 72.
13. א"ש יוריס, "היהודי זיס", הפועל הצעיר, 4.8.33, עמ' 14.
14. "פרופיסור מנהיים ב'הבימה'", כלנוע, 27.9.34.
15. ר. זליגמן, "ארבעים הימים של מוסה דאג", הפועל הצעיר, 3.8.34, עמ' 14.
16. י"ש, "אבל גרמניה", מאזנים, י"א בניסן תרצ"ג, עמ' 2.
17. מלקט, "לגורל יהודי גרמניה (ליקוטים מתוך העתונות)", הפועל הצעיר, 15.11.35, עמ' 10. ההדגשה במקור.
18. א"ש יוריס, "אנוסים", דבר, 4.1.39; 16.1.39.
19. אמיל פירשטיין, "על מחזה האנוסים למכס צוויג", במה, טבת תרצ"ט, עמ' 52.
20. בארכיון התזמורת הפילהרמונית בתל-אביב מצויה ידיעה על הביטול, שנדפסה בעתון איטלקי ב-6.12.38. שמו של העתון חסר.
21. מנשה רבינוביץ, "החג המוסיקלי בביריות", מאזנים, כ' בתשרי תרצ"ג, עמ' 12.
22. קולמוס, "היהודים והתרבות הגרמנית", טורים, 31.8.38, עמ' 1.
23. משה סמילנסקי, "הוועדה הנאצית", בוסתנאי, 23.11.38, עמ' 1.